

Nazismen och läkarna i Tyskland och Sverige

AV ULF HÖGBERG

frågan om de svenska läkarna och nazismen handlar om den svenska medicinska vetenskapens och utbildningens nära förhållanden till den tyska medicinska vetenskapen, de svenska läkarnas politiska agerande och deras förhållningssätt till flyende judiska läkare. Den tyska medicinska vetenskapen var världsledande inom många områden, såväl inom naturvetenskap som psykiatri och socialmedicin under början av 1900-talet. Socialdarwinism och eugenik var det tidiga 1900-talets gemensamma strömfåra som i Tyskland utvecklades till "rassenhygien", och till en början motiverade massmord på psykiskt sjuka. Tankegodset var färdigt och formulerat redan 1920 i *Die Freigabe der Vernichtung lebensunwerten Lebens: Ihr Mass und ihre Form*, skriven av juristen Karl Binding och psykiatrikern Alfred Hoche (Bergentz 1998).

Fyrtiofem procent av de tyska läkarna blev medlemmar i nazistpartiet — den högsta andelen av alla fackförbund. Detta hörde samman med det dåtida vetenskaps-samhällets nära samhörighet med den tyska nationalismen i början av seklet. Det famösa uppropet till stöd för den tyska arméns övergrepp i Belgien 1914 skrevs under av vetenskapsmän och forskare som Röntgen, Behring, Wasserman, Neisser, Ehrlich och

Planck. Endast Einstein och kardiologen Nicolai fronderade (Hanauske-Abel 1986). Tyska läkarförbundet blev en av nazismens tillskyndare. "... Hitler betraktades som den förste politiske ledare som verkligen förstått biologiska problem och vikten av rashygieniska åtgärder som då sedan decennier diskuterats av tyska forskare" (Bergentz 1997). Uteslutningarna från läkarkåren av judiska läkare gick mycket snabbt. Redan sommaren 1933 hade 235 professorer i medicin och biologi lämnat landet.

Den 1 september 1939 skrev Hitler under den order som den tyska medicinska vetenskapen förespråkade och det tyska läkarförbundet länge arbetat för: obotligt sjuka, mentalt sjuka, och "svaga och svagsinta människor" i allmänhet skulle "medges en nådadöd". Det så kallade Eutanasi-programmet innebar att tyska läkare tog livet av över 70 000 människor, psykiskt sjuka och förståndshandikappade. Det stoppades på grund av protester från de anhöriga, samt präster och biskopar (Goldhagen 1996). Erfarenheterna från detta massmord låg emellertid till grund för Förintelsen. "Massmord var en etablerad medicinsk behandlingsmetod och det var läkarna som skötte mördandet från början till slut" (Bergentz 1998). Det industriella massmordet medikaliserades med termer som ohyra, varböld,

renande av samhällskroppen, isolering, desinfektion. Den första kommandanten för Treblinka var också läkare.

Vad var bakgrunden till att stora delar av läkarkåren hälsade nazismen med entusiasm, att SS-medlemsskap var sju gånger vanligare (1937) bland läkare än bland den övriga manliga tyska befolkningen? Daniel J. Goldhagen framhåller i sin mycket uppmärksammade bok *Hitler's Willing Executioners* (1996) att det i 1800-talets tyska nationella identitet fanns en djupt rotad antisemitism som utgjorde grunden för Förintelsen. Trots att judarna endast utgjorde en procent av den tyska befolkningen var judehatet utbrett och tog sig uttryck i pamfletter, upprop, förföljelser, misshandel och segregering. Under senare delen av 1800-talet publicerades skrifter med förslag till lösningar på "judeproblemet" varav hälften innefattade det fysiska dödandet av judarna.

Hitler red mycket tidigt på denna utbredda antisemitism. Redan i sitt tal 1920 "Varför vi är antisemiter", hävdade Hitler att judar inte var människor utan parasiter som skulle dödas. Det var detta utbredda judehat som Einstein kände av när han tillträdde som professor i Berlin 1921 och fruktade att "han skulle tvingas att lämna Tyskland inom tio år".

En av Goldhagens centrala teser är att den nazistiska synen på judarna och stödet för vad Goldhagen kallar "the eliminationist project" var mycket utbredd, närmaste ett axiom. Det var inte heller något som skedde i skymundan. Goldhagens andra centrala tes är att ingen tvingades delta i förföljelserna, skändningarna, segregeringen, uteslutningar, eller deportering. Inte heller tvingades någon att delta i massmorden. I Goldhagens genomgång av polisregemente 101, berättas hur inkallade äldre poliser från Hamburg först undervisades av läkare hur judarna skulle skjutas, för att sedan vid den tyska offensiven in i Sovjetunionen sättas in i

massdödandet av judar. De fåtal som var tveksamma fick andra arbetsuppgifter inom regementet eller i hemstaden. I Nazityskland fanns enligt Goldhagen ingen opinion till stöd för judarna. Inom prästerskap, läkarkår, militärer rådde samstämmighet om den slutgiltiga lösningen. Massdödandet av handikappade upphörde på grund protester. Massdödandet av judar möttes endast av ett fåtal protester som till exempel av den underjordiska motståndgruppen *Vita Rosen* (Vinke 1984).

Sverige och rashygien

Den eugeniska rörelsen hade betydande utbredning i västvärlden i början på 1900-talet. Erfarenheter från USA och England och i betydande omfattning också från Tyskland, fördes in i de svenska steriliseringsutredningarna som startade på 1920-talet. Ordföranden i utredningen 1928, häradshövding Gustaf Lindstedt, var senare medlem av Nationalsocialistiska Blocket och Samfundet Manhem, och en av ledamöterna i utredningen från 1936 var medlem i den år 1938 bildade Svensk—Tyska föreningen (Oredsson 1996, Nilsson 1997). Statens Rasbiologiska Institut hade under ledning av professor Herman Lundborg 1921—1936, hela tiden ett nära samarbete med företrädare för den tyska rashygien som blev en del av den nazistiska ideologin. Lundborg var också medlem i Riksföreningen Sverige—Tyskland.

Dåvarande stadsläkaren Axel Höjer i Malmö berörde skiljelinjen till den tyska rashygien vid Malmö Läkarförenings årsmöte 1933: "Det är icke småsaker man begär av oss. Efter arvsbiologins skapande och blomstring i de senaste årtiondena drömmer man redan om att med läkarnas hjälp skapa ett bättre släkte. Redan Descartes skall ha siat därom: skall mänskligheten förbättras skall

det vara med hjälp av läkarna. Här måste man emellertid, som alltid då det gäller praktisk tillämpning av nya rön, yttra ett varningens ord. Även villfarelser äro mäktiga drivkrafter, och en pseudovetenskaplig riktning inom rashygienen kan icke fritagas från att verksamhet ha bidragit till medeltida orgier, som med det ariska blodet som mystiskt symbolum för närvarande utspelas i vårt södra grannland. Jag tror säkert på en bättre mänsklighet genom rashygien, men grunden är ännu osäker. Varligt skall man framgå, när man på gungfly vandrar." (Höjer 1975). I förordet till *Tvångssterilisering i Tredje Riket* framhåller Elise Ottesen-Jensen "hur djupt den tyska läkarkårens respekt för vetenskapen sjunkit". Vidare skriver hon: "Denna lilla broschyr... ger en föreställning om att även vetenskapen kan skändas. Man använder sterilisering för att utrota hela familjer, om någon medlem vågar opponera sig mot våldets apostlar eller tillhör en annan ras än de brutala makthavarna... det är en omänsklig grymhet och råhet, som tar sig uttryck i denna tvångssterilisering och både i vetenskapens och humanitetens namn får vi hoppas, att denna lilla skrift må öppna ögonen och ansvarskänslan i vida kretsar för vart det bär med mänskligheten då våldet blir dess rättesnöre." (Singer 1936).

Gränsdragningen gentemot nazistisk ideologi blev tydlig i debatten. Professor Nils von Hofsten, ordförande i steriliseringsutredningen 1936, yttrade "Förutfattade meningar och teoretiska spekulationer rörande arvsanlagens fördelning i olika grupper och folkskikt spela på sina håll en stor roll i diskussionen om dessa frågor, särskilt i Tyskland, där allvarliga fakta raschauvinistiska fantasier av närmast löjväckande art ha blandats till en sådd, som nu skjuter giftiga skott." (Hofsten 1934). I lagtexter, eller förarbeten, kan ingen nazistisk ideologi urskiljas. Gunnar Dahlbergs tillträde som chef för Rasbiologiska Institutet 1936 inne-

bar en omorientering av verksamheten från "värnande av den nordiska rasen" till "mer individinriktad folkhälsa, medicinsk genetik". Tyska rasbiologer ansåg att institutet fallit i "marxisternas rövarhänder".

Svenska läkare i nationella och nationalsocialistiska organisationer

Den svenska medicinens orientering mot Tyskland sedan slutet av 1800-talet, underlättade för läkare som öppet sympatiserade med nazisterna och fördröjde och skymde insikter för andra. Bland organisationerna som till en början får betecknas som mer allmänt tyskorienterade i ljuset av de nära kulturförbindelserna mellan länderna, men som sedan alltmer förändrades till att bli stödjande till tredje riket fanns Svensk—Tyska föreningen (1913), Samfundet Mannheim (1934), och Riksföreningen Sverige—Tyskland (1938). Den sistnämnda föreningen hade 199 läkare som medlemmar, inbegripet professorer, överläkare, underläkare, provinsialläkare och medicine studerande.

Från tidningslägg och medlemsmatriklar framkommer att nationalistiska, fascistiska och mer nationalsocialistiskt orienterade organisationer hade många medlemmar från den medicinska professionen (antalet anges inom parentes): Carlbergska Stiftelsen (4); Nationell Samling (5); Nationalsocialistiska Arbetarpartiet/Svensk Socialistisk Samling (17); Nationalsocialistiska blocket 1933—1936 (2); Sveriges Nationella Förbund (31); Svenska Nationalsocialistiska Partiet 1930—1936 (10); Svensk Opposition/Nysvenska Rörelsen (189); det litterära boksällskapet Svea Rike 1931(11). Enstaka personer, som senare blev läkare, var även enrollerade i Waffen-SS. Bland medlemmarna i Svensk Opposition/Nysvenska Rörelsen fanns professorer, överläkare, provinsialläkare, underläkare och medicine studerande. Rashygie-

niskt pläderades för den "nordiska rasens överlägsenhet".

Flera av dessa läkare hade förtroendeuppdrag lokalt eller centralt i Läkarförbundet. Ordföranden i Sveriges Yngre Läkares Förening 1938—1943 Dag Knutsson var medlem i Samfundet Manhem. Ordföranden i Läkarförbundet 1940—1941 Curt Gyllensvärd var medlem i Riksföreningen Sverige—Tyskland och Försvarsfrämjandet. Sekreteraren i Läkarförbundet och ansvarige utgivaren för Läkartidningen John P. Edwardsson var medlem i Svensk—Tyska Föreningen.

Universitetsanknytning fanns också företrädd bland medlemmarna. Professor Gösta Häggqvist vid Karolinska Institutet, styrelseledamot i Statens Institut för Rasbiologi, ledamot av Vetenskapsakademien från 1940, ledamot i Nobelstiftelsens fullmäktige, ledamot i den tyska Vetenskapsakademien 1950—, samt ordförande i Svenska Läkarsällskapet 1952—1953, var medlem i National-socialistiska Blocket, Samfundet Manhem, Sveriges Nationella Förbund, samt Riksföreningen Sverige—Tyskland. Endast ett fåtal av de svenska professorerna i medicin var öppet antinazistiska. En av de få var fysiologiprofessorn Georg Kahlson i Lund som redan 1935 var känd för att i "... pauser i föreläsningarna kunde flika in kraftfulla angrepp mot den tyska nazismen som tysksinnade studenter fann mycket överdrivna" (Oredsson 1996). Israel Holmgren, professor i medicin vid Karolinska Institutet, beskrev i sina memoarer *Mitt Liv* att "Svenska Läkarsällskapet inficerades. Nazister började ta sig ton vid sällskapets sammanträden, uppträdde ganska anspråksfullt och mötte ringa motstånd. Läkare utan betydelse inom facket åhördes nu andäktigt, när de predikade sina rasläror och förklarade att nazismen var den enda äkta socialismen. Jag blev ganska oförsynt bemött och vantrivdes i sällskapet."

Svenska läkares protester mot asyl för judiska kolleger

Tyska sjukhus och medicinska fakulteter vid universiteten uteslöt judiska läkare redan innan myndigheterna krävde detta. Ett fåtal av de judiska läkarna på flykt sökte sig till Sverige. Dåvarande chefen för medicinalstyrelsen, Axel Höjer, berättar i sina memoarer *En läkares väg — Från Visby till Vietnam* om de asylsökande judiska läkarna i Sverige. Den tyske gynekologen Bernhard Zondek, "en vetenskapsman i nobelprisklass", anhöll 1934 om rätt att få praktisera i Sverige men en protestskrivelse med mer än tusen namnunderskrifter, en tredjedel av läkarkåren, nådde regeringen. Zondek återkallade därför sin ansökan (Höjer 1975). Vid Nazitysklands ockupation av Danzig tvingades judiska läkare på flykt. Den svenska läkarkårens ledning motsatte sig att de skulle komma till Sverige. Utrikesminister Sandler fick emellertid regeringen att följa sitt åtagande i Nationernas Förbund att ta ansvar för de judiska yrkesutövare som tvingades lämna Danzig. I två fall avlog regeringen asylansökan sedan "läkarkårens talesmän drog upp en stor skymf- och lögnkampanj med starka inslag av antisemitism" (Höjer 1975). Detta beslut upphävdes dock senare.

Vintern 1939 föreslog medicinalstyrelsen att femton judiska läkare med olika specialiteter på flykt undan Hitlers förföljelser, skulle få uppehålls- och arbetstillstånd. Detta mötte ett mycket starkt motstånd. Axel Höjer blev uppkallad till kronprins Gustaf Adolf. "Han bad mig bevekande att avhålla mig från förslag och gärningar, som kunde bringa enigheten inom det svenska folket i fara. Jag svarade vördsamt men bestämt — i bakgrunden lyssnade hovmarskalken — att jag givetvis inte ville öka regeringens svårigheter, men att jag fann det naturligt, om anvisningen i första hand riktades till antisemitiska kretsar. Det vore nes-

ligt om Sverige skulle svika människor i fara. Kronprinsen upprepade sin varning. Jag förklarade mig skola ha denna i minnet i fortsättningen, om mitt samvete tillät detta" (Höjer 1975).

Studentopinionen

Studentopinionen mot de asylsökande var mycket omfattande. På de olika universitets-orterna hölls protestmöten och antogs resolutioner. Det var de nazistiska studentförbundet SSSF (Svensk-Socialistiska Studentförbundet) och Heimdal som organiserade studentopinionen. Huvudargumentet som framfördes var att flyktingarna skulle ta arbete från svenskarna (hundratalet läkare gick arbetslösa i Stockholm), men det fanns även antisemitiska inslag. Den 6 februari gick närmare femhundra studenter i fackeltåg anordnat av SSSF förbi Medicinalstyrelsens lokaler på Drottninggatan och ordnade en autodafé. På de avslutande mötet talade kårordförandena för tandläkarna och farmaceuterna, och för medicinerna Gunnar Biörck, medlem i Svensk Ungdom men inte i någon ovannämnd organisation, som yttrade "Jag tror man i våra kretsar anser det mindre välbetänkt att sätta främmande folk utan känsla för svenskt psyke och utan säker kännedom om vårt språk, att giva råd åt en allvarligt sjuk människa". På mötet yttrade sig även praktiserande läkaren Åke Berglund, tidigare ordförande i Sveriges Yngre Läkares Förening, medlem i Samfundet Manhem, Nationalsocialistiska Partiet, Sveriges Nationella Samling, Sverige Fritt, Svensk Opposition/Nysvenska Rörelsen: "Jag vet, att jag har en majoritet av Sveriges medicinare, läkare, medicinska forskare bakom mig. även om de nu ej anse sig våga framträda... Man behöver inte vara antisemit för att förstå, att denna för oss så artfrämmande och affärsbetonade ras skall veta

att utnyttja sina förmåner i dagens Sverige till att lura die dumme Schweden. Här kommer att växa fram en fauna av ekonomibetonad, illojal och farlig läkarverksamhet" (Högberg 1971). I den avslutande resolutionen kan man läsa att "450 studenter, samlade till protest mot planerad import av judiska läkare, tandläkare och apotekare, kräva som uttryck för studentopinionen, att åtgärder omedelbart vidtagas för att hindra denna invasion. Vi kräva, att nu och för all framtid dess yrken förbehållas svenska studenter."

Omröstningen 1939

— medicinare säger nej till asyl

Svenska Kommittén för landsflyktiga intellektuella inkom den 9 februari med en skrivelse till Läkarförbundet där man ville att tio asylsökande specialister skulle tas ut av Läkarförbundet och få uppehållstillstånd. De tre som undertecknade skrivelsen var Göran Liljestrand, professor vid Karolinska Institutet, professor Gunnar Dahlberg och Jan Waldenström, då docent vid Uppsala Universitet. Det var denna skrivelse som sedan de medicine studerande tog ställning vid de kommande kårmötena (Dahlman 1997). I Uppsala ägde mötet rum den 17 februari rum i den nya tennishallen, därav namnet *Bollhus-debatten*. Trots kårstyrelsens utarbetade kompromissförslag vann det hårdare förslaget med 548 röster för ett nej till all "s.k. import av intellektuella" och 349 röster för.

Den 22 februari 1939 sammankallades Medicinska Föreningen i Stockholm till ett extra sammanträde med anledning av skrivelsen. Cirka en tredjedel av dåvarande medicine studerande i Stockholm var på mötet. Mötet avhölls i Läkarsällskapets stora sal. Motståndet mot invandringen var kompakt. Flera ögonvittnesskildringar finns från mötet. John Takman skriver "I den vild-

ögda debatten i den överfyllda salen var jag den första av de fem eller sex talarna för den antifascistiska oppositionen. Jag hade inget manus. Jag överröstades av busvisslingar och buanden. Och jag klubbades flera gånger av ordföranden, Gunnar Biörck, för att jag som han sa, inte höll mig till ämnet. Själv använde han snäva fackliga argument mot den så kallade judeimporten... Jag har inget säkert minne av mer än två av de övriga talarna från vår grupp. Gunnar Inghe och Gunnar Klackenbergs. Med motiveringen att hon i egenskap av jude skulle tala i egen sak vägrades efter omröstning en ung medicinare, Ester Lamm, ordet" (Takman 1995). Märta Hermansson-Katz beskriver mötet som "dramatiskt och avslöjande" (Hermansson 1995). Gustaf Högberg minns de utbredda pronazistiska stämningar och det judehat som rådde bland medicinarna, hur inläggen från de få talarna som talade för asyl drunknade i bu-rop. Röstningen vid slutet av mötet gjordes med handuppräckning. 21 röstade för asyl åt de judiska läkarna, och 263 röstade emot (Rose 1998).

Den 1 mars ordnade Medicinska Föreningen i Lund ett möte om flyktingfrågan. Två förslag, bägge negativa till mottagandet av judiska läkare, ställdes. Det mest negativa förslaget fick 86 röster mot det andra som fick 118 röster: "vi är väl medvetna om vårt lands skyldigheter att delta i internationella hjälpaktioner såsom pekuniär hjälp till överföring av nödlidande till läkare med läkarbrist. Däremot motsätter sig Föreningen varje legitimation i Sverige av utländska läkare." Det största av alla protestmöten ordnades sedan av studentkåren i Lund med över 1000 deltagare, där en betydligt skarpare resolution än i Uppsala vann med 731 röster mot 357. "...vilja vi emellertid framhålla, att en invandring, som medför, att främmande element upptagas i vårt folk framstår för oss som skadlig och inför framtiden oförsvarsbar." Mötet och

de olika diskussionsinläggen finns utförligt beskrivet (Oredsson 1996). Mötesbeslutet uppmärksammades i positiva ordalag av såväl pronazistiska svenska tidningar som *Der Völkische Beobachter*, och kritiserades skarpt av såväl arbetartidningar som Torgny Segerstedt i *GHT*.

Läkarförbundet lämnade framställningen från *Kommittén för landsflyktiga intellektuella* till de olika specialistföreningarna för yttrande. Barnläkarförbundets styrelse ville inte avgöra frågan själv utan begärde in yttrande från samtliga medlemmar: 17 röster för och 34 röster emot (Rabo 1996). Läkarförbundet avslog vid extra fullmäktigemöte 25 mars 1939 förslaget, men framhöll att man inte ställde sig helt negativ till de flyende, fast man motsatte sig att de skulle få praktikerätt i Sverige. Man framhöll också att av 53 landsflyktiga läkare hade 19 fått visst ekonomiskt stöd från Läkarförbundet eller av kolleger, och att ytterligare 5 hade hjälpts att resa vidare till USA, Argentina och Puerto Rico.

Reaktion mot Läkartidningens och Läkarförbundets kampanj

Nästa fas i flyktingfrågan kom när läkarna skulle få svensk legitimation. Läkarförbundet och dess organ *Läkartidningen* förde en kampanj mot de asylsökande och generaldirektören vid Medicinalstyrelsen Axel Höjer. Ledande var John P. Edwardsson och Dag Knutsson, samt Curt Gyllensvärd som skrev. "Generaldirektörens handläggning av och i synnerhet personliga engagemang i läkarimportfrågan saknar förtroende inom såväl läkarkåren som vida kretsar utom denna. Medicinalstyrelsens senaste utlåtande är icke värdigt ett svenskt ämbetsverk och icke ägnat att stärka förtroendet." Kampanjen fördes såväl på ledarsida som insändarsida. Doktor Andersson skrev "General-

Utdrag från *Svensk Socialistisk Samlings tidning* Den Svenska Folksocialisten, 1939.

direktör Höjer är en diktator, en krypto-kommunist, ovärdig ett svenskt ämbetsverk, ohederlig, ej objektiv, ej svensk, en skälm. Han sänker läkarkårens anseende och är en fara för landet. Hans nålstick kunde bringa landet i fara." Kampanjen väckte anstöt ute i landet. Provinsialläkarföreningen och läkarföreningarna i Dalarna och ytterligare ett par län protesterade, och Läkartidningen beslöt sedan att "tills vidare icke låta införa artiklar, som innehålla mot kollega riktade personliga angrepp" (Höjer 1975).

Men det fanns även läkare som arbetade

aktivt mot nazismen. Den tidigare nämnde professorn i medicin vid Karolinska Institutet Israel Holmgren, var en glödande anti-nazist, ständigt i opposition mot regeringens eftergiftspolitik. För skriften *Vart leder Per Albin Hansson Sveriges folk* blev han bötfälld. *Vart syftar den svenska nazismen* blev beslagtagnen av den svenska censuren 1941. Israel Holmgren blev åtalad och dömd till fyra månaders fängelse för skriften *Nazisthelvetet*. Domen sänktes i Svea Hovrätt till två månaders fängelse. Han åkte genast till Långholmens fängelse för att avtjäna sitt straff, men

fann till sin "bestörtning" att nåd hade begärts hos Kungl Maj:t. Bland annat hade 150 läkare begärt amnesti: "Professor Holmgren har i hela sin verksamhet sökt gagna sina medmänniskor... Han har alltså visat den största månsen om de fria institutiorerna, som äro utmärkande för svenskt samhällsliv. Intet tvivel råder om att hans handlande dikterats av varm fosterlandskärlek och ideella syften." Nådeansökan beviljades. Holmgren ändrade titeln till *Nazistparadiset* och kunde sedan ge ut boken. En dansk stencilupplaga spreds sedan av den danska motståndsrörelsen (Holmgren 1959).

Opinionen vänder

Axel Höjer upplevde sedan hur opinionen vände när tyskarna anföll Danmark och Norge, och ett hundratal läkare flydde till Sverige undan en säker död. "Dimmorna kring den s.k. läkarimporten skingrades och även den svenska läkarkårens representanter sökte nu bortförklara vad de nyss så bålstort hade levererat" (Höjer 1975). Denna erfarenhet överensstämmer med Goldhagens tes att antisemitismen var särskilt djupt rotad i Tyskland. Judeförföljelserna i Norge, och transporten av judarna till koncentrationsläger möttes av mycket skarpa protester av exempelvis norska och svenska kyrkan. Frågan "transporten av judar från Norge" uppfattades som den viktigaste frågan bland det svenska folket 1942. De norska läkarnas aktiva deltagande i motståndsrörelsen kan också ha påverkat omsvängningen i den svenska läkarkåren. Studentkåren i Lund var mycket aktiv i protesterna mot övergreppen mot studenter och lärare vid Oslos universitet 1943, då bland annat universitetets rektor fördes till tyskt koncentrationsläger. Närheten till Danmark gav studentkåren och universitet i Lund en nyckelroll vid mottagandet av de 5 000—7 000 judiska flyktingar

som kom över sundet under några höstdagar 1943. "Repräsentanter for over 100 danske studenter der aft politiske eller racemæssige Grunde har været nødsagede till at flygte til Sverige for at undegaa det nazistiske Barbari i Danmark..." (Oredsson 1996). Barnläkaren Erik Rabo berättar om läkarnas mottagande: "De dansk-judiska flyktingarna välkomnades varmt på klinikerna" (Rabo 1996).

Den tyska antisemitismen djupa rötter mötte den svenska sjukvårdspersonalen vid omhändertagande av de som kom i krigets slutskede med de "vita bussarna" (Bernadotte-aktionen). Från flyktingsjukhuset i Örebro berättas om de som kom från Ravensbrück att icke-judiska överlevande vägrade vistas på samma sjuksal som judiska överlevande. Axel Höjer skriver i sina memoarer att "... Ankomsten av Bernadotte-expeditionen med en samling dödsmärkta människor från de tyska avlivningslägren åstadkom i vårt land en chock, från vilken antisemitismen och nazismen ännu inte fullt hämtat sig" (Höjer 1975).

Den historiska erfarenheten

Internationellt pågår nu en intensiv debatt om de tyska läkarnas agerande i tredje riket (Lifton 1986, Berg 1997, Bergentz 1998). Den första fasen i denna historia handlar om förnekelse, en fas som i Tyskland varade ända in på 1980-talet. En första rapport om läkarnas agerande skrevs redan efter läkarrettegången i Nürnberg 1947 och trycktes i 10 000 exemplar, men upplagan försvann i tyska läkarförbundets källare och har aldrig återfunnits. Joachim Sewering, har kunnat verka som en av Tysklands mäktigaste läkare under efterkrigstiden trots att det har visat sig att han varit SS-läkare med minst ett medicinskt mord på sitt samvete. Så sent som på 1980-talet sökte han presidentskapet

i World Medical Association vilket stoppades endast tack vare en amerikansk insats. Dokumentations-fasen började på 1980-talet, men av 422 publikationer var det endast två som kom från Tyskland. Medicinshistoriker söker nu analysera skeendet med rötterna bakåt från Hitler-tiden, från vad som skulle kunna karaktäriseras som en medicinsk hybris att vilja bestämma över befruktning, födelse, liv och död i kombination med nationalism och antisemitism, och fram till vår tid. Den tyska medicinen framhålls i synnerhet som "a problematic medical culture within the larger context of Germany's political climate", och de tyska läkarna som duktiga, ambitiösa och effektiva, men antidemokratiska, antijudiska och antifeministiska, och att medicinsk etik och historia haft mycket svårt att få fotfäste i tysk läkarutbildning (Bergentz 1998, Berg 1997).

De svenska läkarnas och medicine studerandes förhållningssätt till de flyende judiska läkarna blottade en nazifiering av den svenska läkarkåren som nådde sin höjdpunkt 1939—1940, och innebär en moralisk och humanistisk skamfläck som ännu inte har diskuterats officiellt. De unga medicinarna hade stöd från stora grupper inom läkarkåren och dess ledning, som också förde en mycket enveten kampanj. Varför var det så få som i det trängda läget stod upp för de tyska judiska läkarna? Det handlade om facklig inskränkthet i en tid av läkaröverskott, delaktighet i svenska eftergiftspolitik till tredje riket, om öppna nazistsympatier, antisemitism och främlingsfientlighet i allmänhet. Resultatet av barnläkarnas slutna omröstning i februari 1939 huruvida man ansåg att en judisk barnläkare skulle få verka i Sverige, förvarades i ett kuvert med fem sigill och påskriften "hemlig". Kuvertet öppnades 1986. En av dem som tillstyrkte och den ende som motiverade sin tillstyrkan

var barnläkaren Lichtenstein: "Man kan invända att immigrationen av en barnläkare inte löser flyktingproblem. Givetvis är detta riktigt men en dylik tillåtelse skulle enligt min mening giva uttryck för en mänsklig strävan att hjälpa kollegor i yttersta livsnöd. Man borde inte underskatta den psykologiska verkan som ligger i en dylik humanitär gest som kan giva de utan förskyllan landsflyktiga kollegorna åtminstone den glimt av förhoppning som ligger däri att icke alla dörrar obönhörligen för dem äro stängda." (Rabo 1996). Tiden för studentfacklig rannsakan har nu kommit. Lunds studentkår bad våren 1997 det judiska folket om ursäkt för kårmötet 1939 och anslog medel för minnesutställning som öppnades våren 1998 (Dahlman 1997).

I diskussionen om hur det kunde hända framhålls att de tyska läkarna borde ha tjänat patienten i stället för att i första hand tjänat staten. Goldhagens forskningsrön kompletterar denna bild, och illustrerar den utbredda antisemitismen i det tyska samhället, och att majoriteten av läkarna inte hade något emot den slutgiltiga lösningen, tvärtom var många dess tillskyndare. I flygbladen som spreds av syskonen Scholl i Vita Rosen, hävdades "att ingen som fortsatte att vara passiv åskådare till dessa brott kunde svära sig fri från dem. Var och en är skyldig. ... nu gäller det kampen om vår framtid, vår frihet och ära i ett samhälle, som är medvetet om sitt moraliska ansvar." Medicine studerande Hans Scholl skrev i ett de sista breven innan han och hans syster Sophie avrättades: "En läkare måste vara både filosof och politiker. Denna insikt har jag vunnit de senaste åren. Jag ser nu människans roll både i världen och i samhället som det centrala i det medicinska tänkandet" (Vinke 1984). Den historiska erfarenheten visar att de dåtida tyska läkarnas oförmåga att se utanför mottagningsrummets läkare—patient horisont, utan ett etiskt förhållningssätt och utan folkhälso-

ansvar, bäddade för uteslutningen av de judiska kollegerna och massdödandet av psykiskt sjuka, och slutligen också för deltagandet i Förintelsen. Denna lärdom är ännu kontroversiell. När den tyske barnläkaren Hartmut Hanauske-Abel år 1986 tog upp frågan om läkares samhällsansvar i artikeln "From Nazi holocaust to nuclear holocaust: a lesson to learn?" i den ansedda medicinska tidskriften *Lancet*, ledde det till starka reaktioner. Hanauske-Abel förlorade sin tjänst vid barnsjukhuset i Mainz och arbetar numera i USA.

Litteratur

- Berg, Manfred & Cocks, Geoffrey (red), 1997. *Medicine and Modernity. Public Health and Medical Care in Nineteenth- and Twentieth-Century Germany*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bergentz, Sven-Erik, 1997. "Läkare under nazismen inga ovilliga tjänare." I: *Läkartidningen* 94:2692—2695.
- Bergentz, Sven-Erik, 1998. "Läkare bakom steriliseringslag redan innan Hitler tog makten." I: *Läkartidningen* 95:2240—2242.
- Dahlman, Erik, 1997. "Läkarförbundet och de 10 judiska läkarna." I: *Läkartidningen* 94:445—6.
- Goldhagen, Daniel J., 1996. *Hitler's Willing Executioners. Ordinary Germans and the Holocaust*. New York: Vintage Books.
- Hanauske-Abel, Hartmut, 1986. "From Nazi holocaust to nuclear holocaust: a lesson to learn?" I: *Lancet* 1986 august 2: 2(8501):271—273.
- Hermansson-Katz, Märta, 1995. "Några fler än 18." I: *Dagens Nyheter*, 16.6.1995
- Hofsten, Nils von, 1933. *Steriliseringsfrågan ur rasbiologisk synpunkt*. Stockholm: Bonniers.
- Holmgren, Israel, 1959. *Mitt liv*. Stockholm: Natur och Kultur.
- Högberg, Ulf, 1971. "Fascismen och läkarkåren." I: *Medicinska Föreningens Tidskrift* 49:6—8.
- Högberg, Ulf, 1998. "Steriliseringar ej följd av social ingenjörskonst." I: *Läkartidningen* 95:11—17.
- Höjer, Axel J., 1975. *En läkares väg: från Visby till Vietnam*. Stockholm: Bonniers.
- Lifton, Robert Jay, 1986. *The Nazi Doctors. Medical Killing and the Psychology of Genocide*. New York: Basic Books, Inc Publishers.
- Nilsson, Karl N. Alvar, 1996. *Svensk överklassnazism 1930—1945*. Stockholm: Carlsson Bokförlag.
- Oredsson, Sven, 1996. "Lunds universitet under andra världskriget." I: *Lunds universitetshistoriska sällskap. Årsbok* 1996.
- Rabo, Erik, 1996. "De svenska pediatrika föreningarna 1900—1970." I: *Föredrag vid Läkarsällskapets riksstämma* 1996.
- Rose, Joanna, 1998. "Den svenska läkarkåren under 1930-talet och de som vågade stå emot." I: *Sveriges Radio, Vetandets Värld* 19.1.1998.
- Singer, Hilde & Singer, Kurt, 1936. *Tvångssterilisering i Tredje Riket*. Stockholm: Folkets Förlag.
- Takman, John, 1995. "263 mot 18, John Takman om asyldebatten 1939." I: *Dagens Nyheter* 13.6.1995.

Summary

Nazism and the Medical Professionals in Germany and Sweden

Ideas of socialdarwinism and eugenics in combination with German nationalism and antisemitism paved the way for doctors joining the Nazi party, 45 per cent of all German doctors became party members. In the early 20th century Swedish medicine and medical education were much influenced by German basic and clinical sciences as well as German eugenics. Early Swedish officials opposed the antisemitic German policy of "rassenhygien". Few Swedish doctors were active antagonists to the nazis, although just a small percentage were members in nazi- or nazisymphatizing Swedish organisations, but still many of those sympathizers were influential. The moral catastrophe for the Swedish doctors and medical undergraduates was that a majority opposed asylum for jewish doctors escaping Third Reich. The turn towards a humanistic attitude came when Norwegian and Danish jewish doctors fled from the occupation of their countries. The attitude among Swedish doctors and medical students against jewish refugees have during the last years been on the agenda.